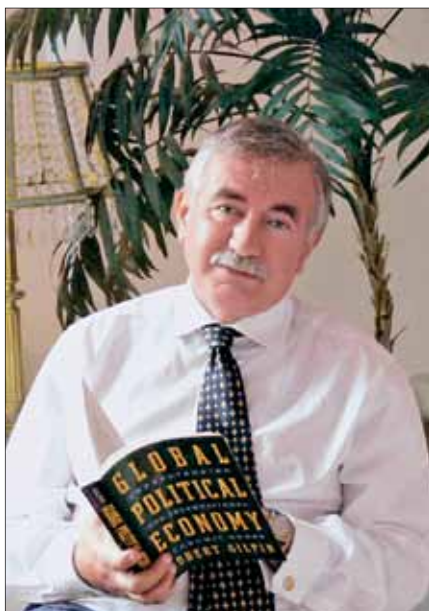

Точка зору науковця/

Олександр Шаров

Професор, доктор економічних наук

Перспективи валютної інтеграції на пострадянському просторі

На початку грудня 2012 року в Ашгабаті на саміті глав держав СНД було підписано Угоду щодо організації інтегрованого валютного ринку. Документ підписали Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан. Україна з самого початку підготовки цієї угоди не планувала її підписання. Однак тема валютної інтеграції викликає зацікавленість і у вітчизняних науковців, а також ставить низку теоретичних та практичних питань, розгляд яких і присвячена ця стаття.

ЄДИНА ВАЛЮТА СНД: МРІЯ ПРО МИНУЛЕ

Яскрава, хоча й драматична доля євро – спільної валюти 17 країн ЄС, що об'єдналися у валютний союз (відомий як єврозона), викликала цілу низку проектів щодо створення єдиних валют інших інтеграційних об'єднань – від Латинської Америки до Азії. Не залишився осторонь цієї тенденції і пострадянський простір. Як справедливо зазначають експерти, “пострадянським державам у різних інтеграційних угрупованнях до цього часу не вдалося домогтися єдності з приводу гармонізації та координації валютної політики, хоча ця тема залишається на порядку денному всіх інтеграційних угруповань у регіоні СНД” [1, с. 47]. Зокрема, ще у 1990-х роках, у СНД пропонувалося багато проектів стосовно валютної інтеграції, в яких за мету ставилася побудова платіжного союзу [2, с. 63–95] або обмежена конвертованість у межах регіону [3, с. 118]. Необхідність у таких проектах поступово зникла в міру зняття валютних обмежень за поточними операціями платіжного балансу.

В принципі, можливі два обґрунтування прагнення запровадити єдину валюту на пострадянському про-

сторі: тривале існування в рамках єдиної держави з однією валютою та успіх Європейського економічного і валютного союзу, спільна валюта якого продемонструвала свою життєздатність на світових фінансових ринках (у тому числі й в умовах “кризової турбулентності”). Однак розглядаючи ці аргументи стосовно країн СНД, зауважимо, що грошово-валютні системи країн співдружності витримали іспит гіперінфляцією та “обвальною девальвацією”, а тому “варіант переходу на єдину валюту “від протилежного” не проходить” [4, с. 6]. Крім того, “досвід зони євро свідчить про те, що єдина європейська валюта спирається на масштабний економічний потенціал (...), а також на певні процедури узгодження макроекономічних показників та економічної політики” [4], що не притаманне країнам СНД / ЄврАзЕС.

Водночас, на нашу думку, повернення до ідеї єдиного валютного простору зумовлюється деякими іншими факторами, серед яких, крім політичних, існують і економічні. Зокрема йдеться про невисокий статус національних валют країн СНД / ЄврАзЕС, який проявляється в недостатньому їх використанні у міжнародних розрахунках не лише

на світовому, а й на регіональному рівні. “Як свідчать дослідження, низький рівень довіри до валют країн СНД пояснюється насамперед невизначеністю валютного курсу та значними конверсійними ризиками. Відсутність інфраструктури, необхідної для проведення розрахунків, недоліки законодавчої бази, яка регулює взаєморозрахунки у національних валютах, також мотивують товаровиробників та розрахункові банки використовувати бартерні схеми або тверді валюти, що збільшує трансакційні витрати.

Стримуючими факторами на шляху до інтеграції біржового валютного ринку залишаються:

а) слабкий інформаційний обмін між країнами щодо статистики валютного ринку, котирування курсів валют, форм і методів торгівлі, використовуваних технологічних стандартів біржових систем;

б) відсутність належної організації ліквідних торгів за валютами СНД з їх котируваннями одна до одної;

в) складності, пов'язані з об'єднанням торгових майданчиків СНД в єдину електронну торгову систему” [5, с. 14].

Співпраця у валютній сфері держав – членів Євразійського еконо-

мічного співтовариства здійснюється на основі Договору про заснування Євразійського економічного співтовариства від 10 жовтня 2000 року та Договору про Митний союз і Єдиний економічний простір від 26 лютого 1999 р. Суттєво активізувала валютне співробітництво, підвищивши ефективність прийнятих рішень та прискоривши їх реалізацію, Рада керівників центральних (національних) банків держав – учасниць Договору про заснування Євразійського економічного співтовариства, створена у лютому 2001 року. Зокрема, Радою було затверджено Перспективний план співпраці центральних (національних) банків у сфері валютного регулювання та валютного контролю (протокол від 13 листопада 2003 року № 8), що передбачав поступову лібералізацію валютних законодавств сторін, а також План гармонізації банківського законодавства (Рішення Міждержавної Ради ЄвразЕС (на рівні глав держав) від 18 червня 2004 року № 175).

Безпосереднє відношення до проблеми валютної інтеграції має затверджена в 2004 р. Концепція співпраці та координації діяльності держав – учасниць співдружності у валютній сфері. Зокрема, як одна з цілей валютної взаємодії держав – учасниць СНД концепцією передбачалася “координація заходів у сфері політики валютного курсу, що дає змогу підвищувати стійкість національних валют”. Згодом у рамках ЄвразЕС було підписано Концепцію співробітництва держав – членів Євразійського економічного співтовариства у валютній сфері (22 червня 2005 р., Москва), в якій було передбачено етапність інтеграційних процесів і встановлення їх послідовності. Документ констатує, що валютно-фінансова співпраця в рамках ЄвразЕС останнім часом розвивалася за такими напрямками:

- здійснення поетапної лібералізації національних валютних систем сторін. Відповідні заходи були спрямовані, зокрема, на забезпечення внутрішньої конвертованості національних валют, скасування обмежень на використання валют інших держав за поточними платежами, запровадження єдиного обмінного курсу за поточними операціями платіжного балансу, допуск банків-нерезидентів на внутрішні валютні ринки, скасування обмежень на ввезення і вивезення національних валют уповноваженими банками;

- укладення двосторонніх угод про взаємну конвертованість і стабілізацію курсів національних валют, а також угод про усунення подвійного оподаткування та про запобігання ухиленню від сплати податків на дохід і капітал;

- створення національних валютних ринків, де курси національних валют формуються на основі попиту й пропозиції.

Разом із тим вважається, що ЄвразЕС ще не сповна реалізує свій інтеграційний потенціал. Причому, на думку авторів концепції, інтенсивному розвитку співтовариства заважають головним чином макроекономічні фактори, а серед тих, які стосуються сфери валютних відносин, вирізняються: нестабільність обмінних курсів національних валют і зумовлені цим валютні ризики, брак ліквідних платіжних засобів на ринку ЄвразЕС, доларизація економік країн – членів угруповання, запізнення з формуванням платіжно-розрахункової системи в національних валютах. У зв'язку з цим постає питання щодо необхідності узгодженої валютної політики. Звертається увага на те, що загальною закономірністю інтеграційних процесів у валютній сфері є поетапність і послідовність у просуванні до найвищої стадії інтеграції – формування валютного союзу. Успішне здійснення інтеграційних процесів зумовлене при цьому дотриманням балансу між заходами ринкового й державного регулювання. Узгоджена валютна політика передбачає згладжування надмірних коливань курсів національних валют, мінімізацію валютних ризиків, підвищення ліквідності валютного ринку співтовариства та формування платіжно-розрахункової системи в національних валютах, використання загальних підходів і методів у сфері валютного регулювання, спільні дії щодо захисту національних ринків сторін від можливих кризових явищ на світових фінансових ринках, поступове зближення національних валютних систем.

Узгоджувати валютну політику пропонується на основі таких принципів:

- добровільність і рівність у правах та обов'язках сторін, які беруть участь у спільних заходах у валютній сфері;

- еволюційність підходу, що передбачає поетапність, послідовність і регулярність здійснення спільних заходів у валютній сфері;

- дотримання балансу між сформованими макроекономічними умо-

вами сторін і політикою валютного співробітництва на кожному етапі;

- інформаційна відкритість, яка передбачає вільний взаємний доступ сторін до інформації стосовно фінансово-економічного та валютного законодавства, з урахуванням вимог національного законодавства сторін, а також іншої інформації, що подається у вільному доступі за рішенням сторін.

Завдяки співпраці в галузі валютної політики передбачається забезпечити досягнення повної конвертованості національних валют за поточними та капітальними операціями платіжного балансу; узгодження механізмів формування взаємних курсів національних валют; створення інтегрованого валютного ринку ЄвразЕС; формування платіжно-розрахункової системи з використанням національних валют і перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності, а також надання юридичним особам – резидентам сторін національних режимів на ринках фінансових послуг сторін. У перспективі головною метою інтеграційних процесів у валютній сфері стане досягнення всіх необхідних умов для запровадження єдиної валюти співтовариства.

Пріоритетними напрямками роботи з формування загального фінансового ринку та розвитку валютної інтеграції вважаються:

- розробка погоджених підходів до проведення грошово-кредитної і валютної політики та принципів функціонування центральних банків;

- зближення банківського законодавства й узгодження загальних принципів проведення політики у сфері нагляду та регулювання діяльності фінансових інститутів;

- розробка принципів та умов формування інтегрованого валютного ринку, об'єднання торговельних валютних майданчиків (валютних бірж) сторін у Єдину електронну валютну торговельну систему;

- вибір і узгодження сторонами оптимального режиму валютних курсів, включаючи встановлення меж взаємних курсових коливань;

- лібералізація операцій, пов'язаних із рухом капіталу;

- ведення інформаційної бази щодо нормативних актів, які регулюють грошові, валютні та фондові ринки;

- аналіз стану національних грошових і валютних ринків;

- створення механізму колективної фінансової підтримки сторін, які

зазнають гострого дефіциту платіжного балансу;

– формування в перспективі міждержавних організацій, які займатимуться питаннями узгодження підходів до інтеграційного співробітництва держав – членів ЄврАзЕС у валютній сфері, або наділення цими функціями вже існуючих організацій.

Механізм реалізації заходів із координації та узгодження політики сторін у валютній і фінансовій сфері передбачає постійну взаємодію представників міністерств фінансів та центральних банків і включає регулярний обмін інформацією, розробку й реалізацію відповідної нормативної бази, вдосконалення інституційної структури управління інтеграційними процесами. Передбачається, що в разі виникнення в будь-якої сторони істотних диспропорцій платіжного балансу та надзвичайної дестабілізації курсу національної валюти співтовариство владяться до екстрених заходів з надання допомоги щодо подолання кризової ситуації.

Концепцією передбачено, зокрема, такі важливі кроки: на першому етапі (2005–2007 рр.) – укладення угоди про основні принципи політики у сфері валютного регулювання та валютного контролю за операціями, пов'язаними з рухом капіталу; формування інтегрованого валютного ринку ЄврАзЕС, розробка та погодження уніфікованого механізму валютних курсів та інтервенцій сторін; на другому етапі (2007–2010 рр.) – забезпечення гармонізації фінансового, банківського та валютного законодавства, а також принципів проведення сторонами грошово-кредитної і валютної політики; узгодження механізмів її координації та колективної підтримки сторін, що зазнають гострого дефіциту платіжного балансу; на третьому етапі (після 2010 р.) – завершення створення загального фінансового ринку і забезпечення свободи всіх видів капітальних операцій; встановлення режимів фіксованих валютних курсів, а також визначення умов, термінів та порядку запровадження єдиної валюти й формування валютного союзу.

Проте на практиці не вдалося виконати жодного з принципово важливих заходів. “З точки зору теорії інтеграційних процесів виділення етапів, в принципі, було правильним рішенням, але стислість їх тимчасових меж викликана, швидше за все, ба-

жанням “підстьобнути” інтеграцію на догоду політичним цілям, звела нанівець виконання цієї програми і перетворила її на ще один приклад “паперової інтеграції” [6, с. 29]. Взаємні розрахунки між країнами “п’ятірки” й надалі здійснюються в основному в доларах, а у рідкісних випадках розрахунків у національних валютах перерахунок проводиться за крос-курсом щодо американської валюти.

Процес валютної інтеграції значно гальмується різними підходами до системи валютного регулювання в цілому. Як зазначають білоруські колеги, “одна з умов участі в ЄП – це скасування для суб’єктів господарювання зобов’язань щодо продажу валютної виручки. Однак Білорусь поки не готова на це піти” [7, с. 102]. Так що правило обов’язкової цесії 30% валютних надходжень збережеться ще принаймні до 2017 року. Найбільшим досягненням у цій сфері стало, мабуть, офіційне підтвердження сторонами своїх намірів і надалі намагатися реалізувати згадану концепцію, про що свідчить підписання договору стосовно узгодженої валютної політики держав – учасниць угоди щодо узгоджених принципів валютної політики від 9 грудня 2010 р. Цей документ зафіксував, що сторони вживають заходів відносно координації політики обмінного курсу національних валют, у тому числі й вироблення єдиних підходів та напрямів курсової політики з метою розширення використання національних валют у взаємних розрахунках. Також було домовлено, що координація курсової політики здійснюватиметься Консультативною радою з питань валютної політики, до складу якої входитимуть керівники центральних банків.

На двосторонній основі країни ЄврАзЕС підписали угоди про взаємну конвертованість і стабілізацію курсів національних валют, на виконання яких вони провели різні заходи, спрямовані на допуск банків-нерезидентів на внутрішні валютні ринки через кореспондентські рахунки в уповноважених банках-резидентах, також гарантовано конвертацію національних валют країн-партнерів при переказі пенсій, державної допомоги тощо. Така домовленість має, швидше, пропагандистське спрямування, оскільки країни ЄврАзЕС офіційно взяли на себе зобов’язання щодо конвертованості своїх валют за точними операціями у відносинах з

усіма країнами – членами МВФ, як це передбачено статтею VIII статуту цієї міжнародної організації. Киргизька республіка зробила це у 1995 р., Росія та Казахстан – у 1996 р., Білорусь – у 2001 р., Таджикистан – у 2005 р. Аналогічно вчинили також країни – спостерігачі: Молдова (1995 р.), Україна (1997 р.) та Вірменія (1997 р.).

Певні зауваження викликають і проголошені наміри щодо стабілізації валютних курсів. Справді, в усіх країнах ЄврАзЕС усунена множинність обмінних курсів національних валют та діє єдиний валютний курс з усіх операцій платіжного балансу. Курси національних валют формуються на валютних ринках на основі попиту і пропозиції. Але все це зроблено згідно із зобов’язаннями, передбаченими угодами вступу відповідних країн до Міжнародного валютного фонду. Такі зобов’язання дають змогу створювати певні механізми уніфікації або координації валютних курсів окремих держав. Утім, на практиці й надалі спостерігаються значні коливання взаємних обмінних курсів між валютами держав ЄврАзЕС, що свідчить про відсутність дієвих механізмів їх стабілізації. Зокрема коливання (різниця між максимальними та мінімальними обмінними курсами) для валютної пари “рубль – тенге” у 2010 р. становили 9.0%, у 2011 р. – 16.6%, а у 2012 р. – 15.4%. Ще більші коливання були характерні для співвідношення російського та білоруського рублів: у 2012 р. – 13%, у 2011 році – 97.1%, причому протягом деяких окремих місяців (травень, серпень) коливання сягали майже 50%. Відсутність координації та єдиного підходу у валютно-курсній політиці визнав голова Національного банку Казахстану Г.Марченко, пояснивши, що “в останні три роки російський центробанк досить спокійно ставився до коливань національної валюти в діапазоні плюс-мінус 20%. У нас за цей же період було плюс-мінус 2%. Я не кажу, що російська стратегія правильніша. Це просто ілюстрація до того, що ми поки що застосовуємо різні підходи” [8].

УМОВИ ВАЛЮТНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ

Нині хоч і бракує переконливих результатів виконання попередніх рішень, тривають заклики до поглиблення валютної інтеграції. Незважаючи на те, що в офіційних документах ЄврАзЕС поки що не конкре-

тизовано критерії конвергенції та не визначено терміни поетапного переходу до єдиної валюти, можемо припустити, що критерії конвергенції будуть в основному запозичені у Євросоюзу, а конкретні їх параметри – близькими до Маастрихтських¹, хоча швидке досягнення всіма країнами ЄврАзЕС зазначених вище критеріїв конвергенції незалежні експерти і вважають питанням проблематичним [9, с. 41]. Тим більше, що практичне втілення плану створення валютного союзу в цьому випадку може потребувати узгодження більшої кількості позицій, а також жорсткішого контролю за їх дотриманням [8]. Зокрема вважається, що чим більший кількості критеріїв оптимальної валютної зони відповідає валютний союз, тим легше для країн, що його утворюють, досягти загальної рівноваги. А розширення зони відповідності критеріям свідчить про все більший ступінь економічної інтеграції в такій черговості: відповідність критерію Маккіннона (відкритість економіки), що свідчить про можливість торговельної інтеграції; додаткове виконання вимог критерію Манделла (мобільність факторів виробництва), критерію Інграма (високий ступінь інтеграції фінансових ринків), критерію Фрідмана (однакові підходи країн до ціноутворення та формування

зарплат), а також (умовно) критерію Бейоумі й Ейхенгріна (висока кореляція шоків). Це відкриває шлях до створення спільного ринку. Для формування економічного союзу додатково необхідно забезпечити відповідність критеріям Флемінга (рівність темпів інфляції), Кенена (фіскальна інтеграція) та, певною мірою, політичну інтеграцію [10, с. 53–54].

Однак невідповідність критеріям конвергенції вважається далеко не єдиною (і навіть не головною) перешкодою на шляху валютної інтеграції в ЄврАзЕС. Складнощі у розвитку інтеграційних процесів пов'язані насамперед із загальним станом як валютно-фінансової сфери, так і економічного співробітництва країн-учасниць у цілому. Так, визначеному в документі співтовариства створенню загальної платіжної системи перешкоджає все ще вкрай низька частка національних валют у обслуговуванні взаємного товарообігу: до 2002 р. вона, за наявними оцінками, становила лише 5–10% і в наступні роки суттєво не змінилася. На відміну від ЄС, де на початковому етапі валютної інтеграції був створений багатосторонній механізм узгодження валютних курсів, у ЄврАзЕС формування такого механізму лише передбачається. Обмінні курси національних валют щодо вільно конвертованих, незважаючи на досягнуту в останні роки відносну стабілізацію,

поки що недостатньо стійкі, схильні до кон'юнктурних коливань. Узагалі, однією з невирішених проблем валютної координації (а тим більше інтеграції) залишається різниця режимів валютних курсів. Головним чином ідеться про різницю між схильністю до регулювання валютного курсу та до політики вільного плавання.

Певний поштовх валютній інтеграції може дати зростання масштабів використання російського рубля в розрахунках між країнами СНД. Як відомо, таке завдання є однією з цілей економічної стратегії Росії. З цією метою у жовтні 2010 року наказом Мінфіну РФ було навіть створено Міжвідомчу раду з посилення ролі рубля в міжнародних розрахунках. До ради, крім міністра фінансів, увійшли ще 16 осіб, які представляють різні державні органи та ділові асоціації. Взагалі, міжнародна правова база використання рубля як платіжного засобу вибудувалася впродовж 1990–2000 років у вигляді двосторонніх угод Банку Росії з центральними банками ряду країн СНД та деякими іншими країнами – такими, як Латвія, В'єтнам, Монголія. Однак майже всі ці двосторонні міжбанківські угоди, що передбачають використання національних грошових одиниць для взаємних розрахунків, по суті, не функціонують. Незначною є частка рубля у взаємних розрахунках і в країнах ЄврАзЕС.

¹ У складі Маастрихтських критеріїв (відповідність яким є необхідною умовою приєднання країни – члена ЄС до зони функціонування спільної валюти євро) вирізняють п'ять основних та кілька додаткових.

1. Обов'язкова умова – стабільна фінансова сфера держави. Дефіцит урядового бюджету не може перевищувати 3% від ВВП, а борг урядового сектору повинен становити не більше 60% від ВВП або принаймні наблизитися до цього показника.
2. Маастрихтські критерії вимагають від держави-претендента сталого обмінного курсу національної валюти відносно євро, що повинно підкріплюватися щонайменше дворічною участю в європейському фінансовому механізмі обмінного курсу (EMR 2).
3. Держава-претендент має довести, що у неї рівень інфляції не перевищує більш як на півтора відсотка середній рівень інфляції в трьох країнах – учасниках ЄС, які досягли найкращих результатів у сфері цінової політики.
4. Приблизно такі ж вимоги висуваються до рівня довгострокової процентної ставки – з тією лише різницею, що вона може все-таки перевищувати середній оптимальний показник, але не більш як на два відсотки.
5. П'ятим основним критерієм є правовий підхід, відповідно до якого оцінюється міра самостійності центрального банку держави і ступінь її інтеграції в систему євро.

На додаток до обов'язкових умов Європейська комісія і Європейський центробанк залишають за собою право оцінити стан і розвиток платіжного балансу держави-претендента, підсумки інтеграції ринків, спеціальні видатки на робочу силу та інші цінові індекси.

Таблиця 1. Режими валютних курсів у країнах СНД

Країна СНД	Режим валютного курсу
Азербайджанська Республіка	Плаваючий регульований валютний курс
Республіка Вірменія	Вільно плаваючий валютний курс
Республіка Білорусь*	Реалізований у 2007 р. режим курсової політики є режимом змінної прив'язки (фіксації) валютного курсу білоруського рубля до долара США та російського рубля в рамках оголошеного коридору
Республіка Казахстан	Плаваючий валютний курс
Киргизька Республіка	Плаваючий валютний курс
Республіка Молдова	Плаваючий валютний курс
Російська Федерація	Кероване плавання валютного курсу
Республіка Таджикистан	Регульований плаваючий валютний курс без визначення меж плавання
Україна	Регульований плаваючий валютний курс без попереднього оголошення траєкторії його зміни

Джерело: О розвитку валютних ринків государств – участников СНГ // Деньги и кредит. – 2008. – № 1. – С. 3.

* Із 2012 року обмінний курс білоруського рубля формується залежно від попиту і пропозиції іноземної валюти на торгах на білоруській валютно-фондовій біржі. Якщо сумарна пропозиція з усіх валют перевищує попит, то білоруський рубль змінюється на торгах доти, доки рівень попиту і пропозиції не вирівняється. При цьому для недопущення занадто різкого його зміщення Національний банк може купувати іноземну валюту. І навпаки: якщо попит перевищує пропозицію, то відбувається послаблення білоруського рубля. Для недопущення різкого послаблення Національний банк може здійснювати продаж валюти. Рівень обмінного курсу, що сформувався за підсумками торгів, установлюється як офіційний до курсу білоруського рубля. (Бенько А. В свободное плавание. – Республіка. – 2012. – 11 апреля. – 368 с.)

При цьому основна маса рублевого обороту – майже половина, природно, припадала на саму Росію як на емітента розрахункової валюти. Що ж до інших користувачів, то головним серед них була і залишається Білорусь, адже за її законодавством російський рубль фактично прирівняний до вільно конвертованих ва-

лют, оскільки він також входить до іноземних валют, що підлягають обов'язковому продажу на внутрішньому валютному ринку країни. За домовленістю сторін укладаються експортно-імпортні контракти, розрахунки за якими ведуться в російських рублях. Крім того, з 2009 року російський рубль разом із доларом США та

євро входить (на паритетних засадах) до кошика іноземних валют, до якого здійснюється прив'язка курсу білоруської валюти. Таким чином, “у даний час ступінь більшої чи меншої участі російської валюти в обслуговуванні зовнішньоекономічних зв'язків визначається виключно взаємовідносинами Білорусі з Росією. По суті це поки єдина у світі сфера, де російський рубль функціонує як регіональна валюта міжнародних розрахунків” [11, с. 15].

Незначними залишаються обсяги рублевих розрахунків і в абсолютноному вимірі. Як зазначає з цього приводу авторитетний російський експерт, російський рубль як засіб розрахунків у зовнішній торгівлі за міжнародними стандартами використовується дуже мало.

Найбільший обсяг рублевих платежів, відзначений у 2008 р., не досягав і 60 мільярдів доларів (27 млрд. з експорту і близько 30 млрд. з імпорту). Для порівняння експерт звертає увагу на те, що максимальний результат 2008 р. (56.9 млрд. доларів) дорівнював середньому 5-денному обсягу торгів щодо долара США за російські рублі на Московській міжбанківській валютній біржі [11, с. 8].

Статистика свідчить про досить високу питому вагу російського рубля (в середньому близько 55%) в обслуговуванні взаємного платіжного обороту з торгівлі товарами між країна-

Таблиця 2. Частка у платежах за взаємним товарообігом країн ЄврАзЕС (у відсотках до підсумку)

Країни	Платежі в країну (щодо експорту)		Платежі з країни (щодо імпорту)		Платіжний оборот щодо торгівлі	
	1	2	1	2	1	2
Увесь взаємний платіжний оборот						
Росія	65.1	67.0	29.9	31.8	47.0	49.9
Білорусь	21.9	19.8	41.8	39.5	32.1	29.4
Казахстан	9.0	8.9	22.0	23.6	15.7	16.0
Киргизія	3.3	4.0	3.1	3.5	3.2	3.8
Таджикистан	0.7	0.3	3.2	1.6	2.0	0.9
Країни ЄврАзЕС	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Взаємний платіжний оборот у російських рублях						
Росія	55.8	59.9	39.8	43.5	47.3	52.1
Білорусь	36.3	32.0	32.2	29.7	34.1	30.8
Казахстан	6.1	6.3	25.4	24.7	16.3	15.1
Киргизія	1.2	1.7	1.1	1.0	1.2	1.4
Таджикистан	0.6	0.1	1.5	1.1	1.1	0.6
Країни ЄврАзЕС	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Примітка. 1 – первинні дані центральних (національних) банків; 2 – дані банків-партнерів.

Джерело: Борисов С.М. Использование рубля в международных расчетах и резервах (количественный аспект) – М.: ИМЭМО РАН. – 2011. – С. 6.

Таблиця 3. Використання російського рубля у зовнішній торгівлі країн ЄврАзЕС

Країни	У млрд. доларів США					У відсотках до підсумку				
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Надходження від експорту										
Усього	17.1	22.4	27.0	17.9	25.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Росія	9.1	11.8	15.1	10.0	13.0	52.8	52.6	55.8	55.8	52.2
Білорусь	6.4	8.6	9.8	6.5	10.2	37.5	38.4	36.3	36.4	40.8
Казахстан	1.4	1.8	1.6	1.0	1.4	8.3	7.9	6.1	5.6	5.7
Киргизія і Таджикистан	0.2	0.2	0.5	0.4	0.4	1.4	1.1	1.8	2.2	1.3
Платежі щодо імпорту										
Усього	18.4	24.9	29.9	19.2	25.9	100	100	100	100	100
Росія	7.1	9.7	11.9	7.7	11.3	38.8	39.0	39.8	39.8	43.8
Білорусь	5.3	6.6	9.6	6.6	8.1	29.1	26.4	32.2	34.0	31.1
Казахстан	5.4	8.0	7.6	4.4	5.9	29.6	32.2	25.4	23.1	22.6
Киргизія і Таджикистан	0.6	0.6	0.8	0.5	0.6	2.5	2.4	2.6	3.1	2.5
Загальний рублевий оборот										
Усього	35.5	47.3	56.9	37.1	50.9	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Росія	16.2	21.5	27.0	17.7	24.3	45.6	45.5	47.3	47.6	47.9
Білорусь	11.7	15.2	19.4	13.1	18.3	33.2	32.1	34.1	35.2	35.9
Казахстан	6.8	9.8	9.2	5.4	7.3	19.3	20.7	16.3	14.6	14.3
Киргизія і Таджикистан	0.8	0.8	1.3	0.9	1.0	1.9	1.7	2.3	2.6	1.9

Джерело: Борисов С.М. Использование рубля в международных расчетах и резервах (количественный аспект) – М.: ИМЭМО РАН. – 2011. – С. 9.

ми Митного союзу. Проте цей рублевий оборот за абсолютною величиною невеликий порівняно з загальним товарооборотом, в якому беруть участь країни – члени МС. Зокрема, середньорічний рублевий оборот у рамках Митного союзу становив лише 7.7% від середньорічної вартості зовнішньоторговельного обороту Росії [11, с. 22]. Щоправда, певні позитивні прогнози щодо збільшення рублевих розрахунків можна зробити, беручи до уваги факт ратифікації казахстанською стороною у березні 2012 року “Третього протоколу про внесення змін до Угоди про основні принципи військово-технічного співробітництва між державами – учасниками Договору про колективну безпеку від 15 травня 1992 року”. (Протокол було підписано у Москві 10 грудня 2010 року.)

Справа в тому, що статтею 1 протоколу вносяться зміни до статті 3.6 і 9 угоди в частині використання поряд із вільно конвертованою валютою рубля Російської Федерації як одного із засобів розрахунків між державами – учасниками ОДКБ. Із-поза меж ЄвразЕС ідея щодо здійснення розрахунків у російських рублях підтримала на початку вересня 2012 року Північна Корея – заступник міністра зовнішньої торгівлі цієї країни Су Кир Бок зробив заяву щодо наміру КНДР розпочати використання російського рубля та китайського юаня в торговельних розрахунках.

Стосовно України, то нині частка Росії у нашому зовнішньоторговельному обороті сягає третини. Водночас у більшості випадків розрахунки здійснюються у вільно конвертованих валютах, про що свідчать обсяги валютнообмінних операцій на міжбанківському валютному ринку. Хоча ніяких нормативно-правових обмежень щодо використання в таких розрахунках російського рубля (так само, як і української гривні) немає, втім, за даними НБУ, у 2010 р. українські підприємства, що поставляють продукцію або закуповують товари в країнах СНД, використовували російські рублі лише для здійснення 35.8% розрахунків щодо експорту та 17.2% – щодо імпорту, тоді як на долар США припадало близько 56% розрахунків щодо експорту та понад 76% – щодо імпорту. На початку 2012 р. питання використання російських рублів розглядалося в Україні досить широко: перехід на розрахунки російськими рублями під час будь-

яких зовнішньоекономічних операцій між Україною та РФ; формування частини резервів Національного банку України в російських рублях і внесення відповідних змін до класифікатора валют; перехід на розрахунки російськими рублями за поставки природного газу між НАК “Нафтогаз” та РАО “Газпром” тощо.

ПЕРСПЕКТИВИ ТА СПОДІВАННЯ

Нині кардинальних змін з даного питання поки що не відбулося. Це пояснюється низкою об’єктивних та суб’єктивних факторів, серед яких експерти найчастіше називають недостатні обсяги пропозиції рублів на внутрішньому валютному ринку, внаслідок чого для оплати російського газу рублями НАК “Нафтогаз України” доведеться купувати їх на російському міжбанку або ж у Центробанку Росії. Таким чином, при зміні валюти схема розрахунків фактично не зміниться. Перехід на розрахунки в рублях збільшить попит на російську валюту, що вплине на зміцнення її курсу. Крім того, Національному банку України доведеться певну частину своїх валютних резервів перевести в російські рублі, які поки що не є вільно конвертованою валютою в розумінні МВФ і офіційно не враховуються в обсягах валютних резервів центрального банку країни (що відіграє важливу роль у наших відносинах як із МВФ, так і з іноземними інвесторами). Певною мірою ці та деякі інші проблеми можуть бути вирішені повністю або частково в разі запровадження практики проведення валютних свопів пари “рубль – гривня”, завдяки чому російські власники українських фінансових установ зможуть підтримувати їх великим гривневими ресурсом, що, в свою чергу, сприятиме зниженню вартості кредитів (хоча у зв’язку зі складністю прогнозування динаміки курсу рубля такі операції будуть в основному лише короткостроковими).

Стосовно використання російського рубля як резервної валюти, то про кількісний аспект цієї функції поки що говорити не можна, бо щодо цього немає ніякої статистики. Єдиним свідченням використання рубля як складової частини державних золотовалютних резервів є включення Білоруссю з вересня 2006 року активів у російській валюті до складу сво-

їх міжнародних резервів. Але і в цьому випадку будь-яких конкретних статистичних даних щодо рублевої частини резервів немає, тож опосередковано можна судити про те, що російський рубль справді виконує в Білорусі роль резервної валюти [11, с. 17]. Російський рубль не використовується і в золотовалютних резервах Національного банку України.

Що ж до теоретичних аспектів, то достатньо зазначити, що згідно з міжнародними стандартами центральні банки країн – членів МВФ повинні утримувати свої резерви лише в банках та у фінансових інструментах, які мають рейтинги не нижче “А”. За кожним із цих показників розміщення резервів у російських рублях поки що не відповідає встановленим вимогам, а отже, такі резерви не будуть визнаватися офіційно, що позначиться на загальній кредитоспроможності відповідної країни та її привабливості для іноземних інвесторів.

Нові перспективи співробітництва в галузі спільної валютної політики відкрилися у зв’язку зі створенням Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії. Хоча слід зазначити, що в питаннях стосовно ступеня економічної інтеграції, Білорусь, Казахстан та Росія ще не досягли домовленості щодо введення єдиної валюти. Поки що представники країн – членів МС займають обережні позиції з цього питання. Зокрема, голова Національного банку Казахстану Г.Марченко у березні 2012 р. заявив, що ідея створення єдиної валюти країн МС передчасна і є питанням далекої перспективи.

На думку експертів, проблематика єдиної валюти має технологічний і політичний аспекти. Так, із технологічної точки зору для запровадження єдиної валюти в рамках МС слід провести тривалу підготовчу роботу, важливим аспектом якої є створення єдиного центрального банку. При цьому враховується сучасний, у тому числі й негативний, досвід ЄС, який свідчить про необхідність об’єднання фінансових систем. Зазначається, що цього неможливо досягти без погодження макроекономічних параметрів. Із політичної точки зору кожна з країн – членів МС усвідомлює, що введення в дію єдиної валюти означатиме втрату певної частини національного суверенітету та делегування деяких національних повноважень єдиному фінансовому регулятору. При цьому країни МС/ЄП мають

подекуди різні погляди щодо того, якою має бути ця валюта. На думку Казахстану, розрахунковою одиницею МС має стати нова валюта, а не одна з уже існуючих, наприклад, російський рубль, як того прагнула б російська сторона. “Рубль, що забезпечує повну конвертованість, зазначають деякі російські вчені, маючи на увазі, мабуть, лише внутрішню конвертованість за поточними операціями, безсумнівно, може стати провідною валютою в ЄврАзЕС. Але вже зараз доцільно зробити перші кроки у цьому напрямі. Передусім необхідно забезпечити регулярне котирування рубля і валют інших країн “п’ятірки” і вводити в практику розрахунки в цих валютах, обмінюючи їх не через долар, а безпосередньо. Прикладом цього можуть бути розрахунки на прикордонних територіях Росії та Китаю, в яких із початку 2005 р. стали застосовувати пряму конвертацію рубля і юаня (раніше ці валюти конвертувалися через долар)” [12, с. 37]. Водночас російський академік О.Т.Богомолов зауважує: “Яка валюта сьогодні може стати міжнародним засобом платежу, мірою вартості і накопичення? Таких валют мало – долар, євро, єна, фунт стерлінгів, швейцарський франк. Щоб валюта виконувала ці функції, вона повинна бути стійкою, конвертованою не тільки в інші валюти, а й у товари. Цього якраз і не вистачає рублю – на нього не можна купити високотехнологічні товари, і це визначає його занепадність” [13, с. 13].

На думку Білорусі, запровадження єдиної валюти на території МС неминуче, але це завдання на середню або й довгострокову перспективу (термін визначається у 10–12 років, якщо цей процес розпочати вже нині). У зв’язку з цим триває робота Національного банку Республіки Білорусь щодо уніфікації та гармонізації принципів, механізмів та інструментів грошово-кредитної політики разом із Центральним банком Російської Федерації та центральними (національними) банками держав – учасниця Євразійського економічного співтовариства і Співдружності Незалежних Держав. Визначено шляхи подальшої роботи зі зближення нормативної правової бази валютного регулювання, функціонування платіжних систем Білорусі та України зі створення максимально сприятливих умов для діяльності суб’єктів господарювання й

банків двох держав, а також створення системи заходів із активізації міжбанківського співробітництва з метою підтримки торгово-економічних відносин між Республікою Білорусь та Україною. Співробітництво Національного банку РБ із центральними (національними) банками держав – учасниць СНД здійснюється в рамках Міждержавного валютного комітету СНД, Міждержавного банку, Митного союзу Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації та Єдиного економічного простору. Таким чином, білоруська сторона в цілому позитивно ставиться до валютної інтеграції. Тим більше, що модель валютного союзу може бути запроваджена і в “вужчому варіанті” – в межах “Союзу держави Росії та Білорусі”². І хоча такий варіант також не менш проблематичний, але це “не означає, що інтеграційні ініціативи повинні бути згорнуті. Вони повинні проводитися поступово, в т.ч. і в частині погодження грошово-кредитної і валютної політики” [14, с. 35]. Із цієї метою пропонується забезпечити погодження норм валютного регулювання хоча б за капітальними операціями, а для цього необхідно створити спільні захисні механізми у сфері валютного регулювання, наприклад, шляхом унесення до законів положень, які стосуються надзвичайних заходів в умовах кризових ситуацій. Необхідно також, аби Білорусь проводила поступову зміну базових принципів грошово-кредитної політики, зосередившись на таргетуванні темпів інфляції. Альтернативним варіантом щодо власної жорсткої дискреційної політики може бути прив’язка курсу білоруського рубля до російського, хоча в цьому випадку відкритим залишається питання щодо вибору механізму забезпечення фіксованого співвідношення: або система “валютного бюро”, або адміністративне регулювання (в останньому випадку, який є ймовірнішим, якщо брати до уваги загальні підходи до управління економікою в Білорусі, слід урахувати негативні наслідки експериментів із т. зв. “фіксованим курсом”, які проводилися в Україні в 1993–

1995 рр.). Залишається також (як і у випадку з ЄврАзЕС) відкритим питання щодо єдиного емісійного центру та представництва в ньому держав – членів союзу. Взагалі, “саме по собі питання єдиної валюти двох країн досить суперечливе. План спільних дій щодо створення умов для введення єдиної грошової одиниці на 2001–2005 рр., затверджений у червні 2002 року на засіданні Ради Міністрів Союзної держави, передбачав здійснення жорсткої прив’язки білоруського рубля до російського з 1 січня 2004 року, перехід на використання російського рубля в ролі єдиної валюти двох країн з 1 січня 2005 р. і запровадження певної єдиної валюти з 2008 р. На даний момент жодної з поставлених цілей не досягнуто” [14, с. 33].

Д.Медведев ще у листопаді 2011 року, будучи тоді Президентом Росії, на спільній прес-конференції з лідерами Казахстану і Білорусі зазначив, що Євразійський союз може уникнути таких проблем, із якими має справу Європейський Союз, оскільки ЄврАзЕС, на відміну від ЄС, – “не конгломерат розрізаних країн”. Ці слова, які, швидше за все, мали суто пропагандистське значення, все ж привернули до себе увагу експертів, які зазначили, що “Єврозона зовсім не “конгломерат розрізаних країн”. Це 17 промислово розвинутих держав, які міцно пов’язані між собою як на мікроекономічному рівні, так і на макроекономічному”. Зокрема, за критерієм рівня ВВП на душу населення триада ЄврАзЕС “відстає від західноєвропейської у 3–4 рази” [15, с. 19]. А якщо ж узяти рейтинги ефективності державного управління, то триада ЄврАзЕС відстає від західноєвропейської аналога (найрозвинутішої, середньої та найменш розвинутої країни Єврони) в 1.8 раза, щодо підтримки приватного сектору – у 2 рази, у верховенстві закону – в 2.2 раза, щодо рівня демократії – у 2.3 раза.

Дуже важливо також урахувувати ступінь реальної інтегрованості економік країн, які намагаються створити валютний союз. Для цього, як правило, використовують коефіцієнт відтворюваної відкритості (відношення зовнішньоторговельного обороту щодо ВВП) у відносинах із відповідними країнами. У зв’язку з цим важливим є той факт, що на початку створення Європейської валютної системи (1980 р.) для шести країн-

² Ще в березні 2005 р. на засіданні Ради Міністрів Союзної держави Росії і Білорусі було схвалено План спільних дій урядів Білорусі та Росії, Національного банку Республіки Білорусь і Центрального банку Російської Федерації щодо запровадження єдиної валюти з 1 січня 2006 р.

засновниць цей показник становив 23.4%, а для країн Митного союзу у 2010 році він був усього 4.9%. “До того ж відтворювальна значущість країн МС розподілена вкрай нерівномірно. У Білорусі більше половини зовнішніх відтворювальних зв’язків зациклені на Росію, сама ж вона щодо цього не становить особливого інтересу ні для Росії, ні тим більше для Казахстану. У свою чергу, Казахстан не цікавий ні Білорусі, ні тим більше Росії. Така нерівномірна конфігурація відтворювальних зв’язків трьох країн навряд чи є сприятливою об’єктивною основою їхнього правового та інституціонального інтегрування” [15, с. 22]. Водночас саме величезний оборот взаємної торгівлі та інвестицій був головною причиною введення єдиної валюти в країнах Європейського Союзу.

На заваді валютному союзу ЄвРАЗЕС стоїть також низька якість фінансових систем, про що свідчить хоча б брак у деяких із цих країн суверенних фінансових рейтингів. Водночас залучення цих країн до єдиного валютного простору лише погіршить якість російського рубля. Зауважимо: колишній міністр фінансів Російської Федерації О.Кудрін вважає, що запровадження єдиної валюти в Євразійському союзі взагалі недоцільне в найближчі 10 років. Причому це не потрібно ні Росії, ні країнам, які могли б увійти до зони такої валюти. Крім того, експерти звертають увагу на те, що при зростанні цін на нафту валюти Росії і Казахстану зміцнюються, оскільки ці країни – виробники нафти, тоді як валюта Білорусі як країни – споживача нафти повинна дешевшати. Тобто коли нафта починає дорожчати, білоруська економіка отримує подвійний шок. По-перше, вона отримує дорожчу нафту, по-друге, – шок у вигляді подорожчання власної валюти [16].

У цьому зв’язку доцільно зазначити, що Україна не підписала на міждержавному рівні жодної угоди, предметом якої була б валютна інтеграція в рамках СНД, зокрема Рішення Економічної ради СНД про співробітництво і координацію держав – учасниць СНД у сфері організації їх інтегрованого валютного ринку від 25.04.2003 р. та Рішення Ради глав урядів СНД про Концепцію співробітництва і координації діяльності держав – учасниць СНД у валютній сфері від 15.09.2004 р. і не бере участі у їх реалізації.

Таким чином, можна зробити висновки, що за нинішнього стану економічної інтеграції в СНД питання координації валютної політики можуть розглядатися в ролі пріоритетних [17, с. 26]. Із країн співдружності проблема уніфікації грошово-кредитної та валютної політики найактуальніша для Росії і Білорусі, які прагнуть запровадження єдиної валюти в межах Союзної держави. Що ж до ширшого інтеграційного об’єднання (ЄвРАЗЕС або Митного союзу), то слід урахувати, крім згаданих вище аргументів щодо необхідності дотримання етапності й відповідності певним критеріям, що валютна інтеграція призведе до ліквідації валютного контролю в межах ЄвРАЗЕС. Наслідком цього стане масовий відплив капіталу з більшості країн до Росії, в якій правила валютного регулювання ліберальніші, а звітди – і в треті країни. Тому можна погодитися з науковцями, які вважають, що “перехід до єдиної (колективної) валюти нам видається передчасним” [4, с. 6]. При цьому є сенс вибудувати систему заходів щодо поступового зближення фінансових систем пострадянських країн. □

Література

1. Либман А.М.: *Валютная конкуренция: проблемы и возможности для региона СНГ: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН – 2005.
2. Brabant J.M., van. “Convertibility in Eastern Europe Through a Payments Union” – In: *Currency Convertibility in Eastern Europe*. Ed. By Williamson J., Wash., D.C. – 1991.
3. Vofinger P. *The Transition to Convertibility in Eastern Europe: A Monetary View* – In: *Currency Convertibility in Eastern Europe*. Ed. By Williamson J., Wash., D.C. – 1991.
4. Головнин М.Ю. *Модели и перспективы валютной интеграции на постсоветском пространстве. // Информационно-аналитический бюллетень ЦПИ ИМЭПИ РАН. – 2005. – № 1.*
5. Алферов В.В. *Проблемы интеграции валютных и фондовых рынков в СНГ: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
6. Головнин М.Ю. *Перспективы финансовой интеграции в регионе СНГ // Информационно-аналитический*

- бюллетень ЦПИ ИЭ РАН. – 2008. – № 1.*
7. Бондаренко В. *Беларусская экономическая модель: рыночный социализм в малой открытой экономике. – Вестник аналитики. – 2011. – № 4.*
8. *Ни рубля, ни тенге // Российская газета. – 2012. – 4 мая. – № 5772.*
9. Шурубович А.В. *Опыт Евросоюза и возможности развития валютной интеграции в ЕвразЭС и других субрегиональных группировках на пространстве СНГ: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
10. Коротченя В.М. *Осмысление валютной интеграции: теория и практика: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*, М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
11. Борисов С.М. *Использование рубля в международных расчетах и резервах (количественный аспект) – М.: ИМЭМО РАН. – 2011.*
12. Любский М.С. *Возможности использования коллективной валюты в интеграционных объединениях стран СНГ: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
13. Богомолов О.Т. *Валютный фактор в экономической глобализации и региональной интеграции: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
14. Головнин М.Ю. *Согласование денежно-кредитной и валютной политики в рамках интеграционных процессов в ЕС и СНГ: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.
15. Шишков Ю. *Кризис еврозоны: выводы для архитекторов ЕвразЭС. // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 6.*
16. *Конгломерат Евразия: пример ЕС и взоразживаает, и пугает [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/economics/10/07/2012/659146.shtml>.*
17. Филатов В.И. *Перспективы интеграции в СНГ и валютная политика: материалы круглого стола “Противоречия процессов валютно-финансовой интеграции в регионе СНГ”*. – М.: ИМЭПИ РАН. – 2005.